Comanditarul troiței din piatră de la Boița (1640): un negustor „grec”?

Ioan ALBU

Universitatea „Lucian Blaga“ din Sibiu, Facultatea de Științe Socio-Umane
“Lucian Blaga” University of Sibiu, Faculty of Social and Human Sciences
Personal e-mail: ioan.albu@ulbsibiu.ro

The Donor of the Trinity Cross in Boița (1640): a „Greek” Merchant?

The inscriptions of the Trinity stone cross in Boița (Sibiu County) have not been deciphered and published so far. The donor of the cross, Stoica the Greek, designated as such twice in the inscriptions of the monument, in the Slavonic-Romanian inscription and also in the Hungarian inscription, could be assimilated to the merchants who were often mentioned in the Customs registers as „Greeks”, a generic term for the merchants of Orthodox (Greek-Orthodox) confession. The term itself does not define ethnicity, because between those documentarily mentioned we may come across Romanians, Armenians and in general Christians from the Ottoman Empire or regions under its influence. Greek merchants paying taxes appear listed as subjects of the Prince of Transylvania, having a quality to which also the inscriptions of the cross in Boița refers. In this context, the inscription dated to 1640 shows Stoica the Greek in the light of a potent character, as a man of the Prince. Although there is no express mention diplomatic and archival documents of the time, we can assume that he had a similar status and may have served as harager (tax collector) in charge of gathering merchants' fees. However, we cannot exclude the hypothesis that he might have belonged to the merchants performing outside the merchant companies.

Keywords: Trinity cross, Cyrillic inscription, Dormition of the Mother of God, Gheorghe Rákóczi I, Stoica Grecul, Greek merchants, Boița

Amplasare și descriere

Inscripțiile troiței din piatră de la Boița (jud. Sibiu), deosebit de valoroasă prin conținutul intrinsec al textului epigrafic precum și prin iconografia ei aparte, nu au fost descifrate și publicate până acum.[1]

Crucea din piatră de gresie gălbuie poroasă aflată în curtea bisericii din Boița (jud. Sibiu) este amplasată lângă zidul sudic al bisericii cu hramul Adormirea Maicii Domnului (al Uspeniei, 15 august), fiind delimitată de progadia ce înconjură biserica și care se află cu un nivel mai jos (fig. 1).

Troița din piatră a fost afectată de timp și vreme, în ciuda acoperișului plat quasi-circular cioplit dintr-o lespede de calcar gri. Intemperiile și-au lăsat urmele, astfel că o parte a literelor dăltuite în relief, dar și a celor incizate s-au distrus iremediabil. Crucea este înfiptă într-un postament din calcar gri brăzdat în forma unui drapaj. Patibulum (brațul orizontal al crucii) este păstrat doar fragmentar, partea stângă fiind distrusă aproape în totalitate, în vreme ce partea dreaptă este ușor mai lungă.

Orientarea crucii este înspre răsărit, așa cum se obișnuia la amplasarea majorității troițelor.

Inscripțiile dominante sunt dăltuite pe fața principală orientată spre apus a crucii, astfel că privitorul, recte cititorul va sta cu fața spre răsărit (fig. 1). Alte două inscripții sunt înscrise pe fața nordică a brațului vertical, sub patibulum una cu caractere latine, iar sub aceasta una cu slove chirilice.

Monumentul epigrafic face parte din categoria crucilor comemorative, a troițelor, cum sunt ele denumite în contextul în care ele sunt dedicate Sfintei Treimi. Astfel de cruci se deosebesc desigur de cele funerare. Aidoma

troițelor din piatră din Țara Românească, crucea din piatră de la Boița are un caracter monumental și memorial. Adesea inscripțiile lor vorbesc despre evenimente istorice, răscoale, epidemii, și ctitoriri.[2]

Asemenea multor inscripții de pe crucile din piatră din Țara Românească și sudul Transilvaniei, textele au nu doar un simplu caracter comemorativ, ci sunt legate de o perioadă istorică clară, cea a principatului lui Gheorghe Rákóczi I, vădind deopotrivă un caracter votiv, prin formularul afiliat acțiunii și rugăciunii donatorului Stoica Grecul. Caracterul invocativ este desemnat de formulele imprecative ce își au rădăcinile în literatura bisericească de cult, iar cel apotropaic de formularul intrinsec specific troițelor.

Biserica cea veche din Boița, cel mai probabil de lemn, este menționată deja în 29 iunie 1630 și apoi chiar la 1640, anul realizării troiței din piatră.[3] Deși tradiția menționează strămutarea crucii din vechiul cimitir în curtea bisericii, cândva pe la începutul deceniului III al secolului al XIX-lea, atunci când biserica a fost reconstruită din zid, tocmai hramul Uspeniei, menționat expres pe rozeta centrală a crucii din piatră, identic cu hramul bisericii din Boița, cel al Adormirii Maicii Domnului, ne îngăduie să presupunem că troița s-a aflat dintru început în locul de astăzi.

Dimensiuni:
Brațul vertical al crucii (întregul *stipes*) are o înălțime de 236,5 cm, brațul orizontal (*patibulum*) păstrat fragmentar are o lungime de 74 cm (din care 13,5 cm în stânga, respectiv 31,5 în dreapta), lățimea este pretutindeni de 29 cm, iar adâncimea de 27 cm.

Istoriografia crucii din piatră și încadrarea acesteia în peisajul cultural și religios din sudul Transilvaniei este tratată pe larg în studiul lui Adrian Stoia, publicat în acest volum. Din acest motiv, nu vom insista aici decât asupra studiului publicat în urmă cu mai bine de două decenii de către Nicolae Sabău, unde, în contextul troiței de la Merghindeal, datată la anul 1674 (7182), menționează unele analogii formale cu troița din Boița. Autorul folosește informațiile oferite de Marius Porumb, cel care putuse desluși corect în inscripții numele donatorului, „un oarecare Stoian sau Stoica Grecul" și hramul Uspeniei.[4]

Limbile scrierii
Slavonă, română și maghiară.

Transcrierea textului inscripției de pe crucea de piatră / troița de la Boița

Inscripția din titulus (A), fig. 1, 2:

ІНЦІ (*Иисус Назаретски, Цар Юдейски*)

Traducere:
Iisus din Nazaret, regele iudeilor.

Monograma lui Iisus Hristos (B) încadrează cercul cu rozetă dintre brațele crucii:

І(НСЪ)С // Х(РНСТО)С

Transcriere:
Iisus Hristos.

Deasupra rozetei, siglele evangheliștilor Matei și Marcu (C), fig. 1-3:
М(А)Ѳ(ѲН)Ъ // М(А)Р(КѴ)//

În mod foarte probabil pe brațele crucii: siglele evangheliștilor Luca și Ioan (D):
[Л(Ѵ) (КА) // ІѠ(АН)]

Transcriere:
Matei, Marcu, Luca, Ioan

Inscripția în cercul, între benzi reliefate, din câmpul intersecției celor două brațe ale crucii, în relief, tropar, glas 1 (E), fig. 1, 3, 4:

† ВѢ РОЖДЕСТВЕ ДѢВСТВО СѢХРАНИЛА ЄСИ ВѢ ѲСПЕНІЄ МІРА НЕ ѠСТАВИ Б(ОГОРОДИ) ЦѢ

Traducere:
Întru naștere fecioria ai păzit, întru adormire lumea nu ai părăsit, Născătoare de Dumnezeu.

Inscripția votivă (F) pe *stipes* (brațul lung al crucii), fig. 1, 6:

† ПРОИЗВОЛЄНІЄМ /
Ѳ҃ЦА СѢ ПОСПѢ/
ШЄ҃ІЄМ С(Ы)НА СѢ/
ВРѢЩЄНІЄ(М) С(ВѢ)Т(А)ГѠ /
Д(Ѵ)ХА АМІН ВѺЗДВІЖЄ /
СѢ ЧІС(ТНІЇ) КР(ѢС)ТЪ ВЬ ХРАМ /
ѴСПѢН Б(ОГОРОДИ)ЦЄ МОЛЄ/
ѺѺНІЄ РАБА БОЖІѺ /
СТОНКА ГРЬКѴЛ /
ВЬ Д(Ь)НѢ ГЄѠРГІ[И] /
[РАКО. . .] /// //
[. . . /] //
ВѢ ЛѢТО ≠ЗРМИ

Traducere:
Cu vrerea Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea

Sfântului Duh, amin, s-a ridicat această cinstită cruce, cu hramul Uspeniei Născătoarei de Dumnezeu, cu rugăciunea robului lui Dumnezeu Stoica Grecul în zilele lui Gheorghe Rákóczi ... în anul 7148 (1640).

Inscripția votivă (G) cu caractere latine de pe laterala stângă, pe piciorul lung al crucii, fig. 7:

ANNO 1640 /
RAKOCZI GO/
RGNEK FE/
IEDELE(M)SE/
GEBEN
STOIKA GO/
ROG

Traducere:
În anul 1640 în timpul principatului lui Gheorghe Rákóczi, Stoica Grecul ...

Inscripție româno-chirilică (H) pe laterala dreaptă, jos, fig. 8:

І ѡмєнн шн ... /
... ѡбнчѣн ...

Transcriere:
… oameni și … obiceai …

Analiza epigrafică

Editarea inscripției este realizată conform standardelor universal acceptate de comisiile de epigrafie latină medievală.[5]

Tipurile și formele de scriere sunt variate, în funcție de limba de redactare și tehnica sculpturii. Astfel, majuscula chirilică în relief (excizie) apare pe fațada crucii (inscripțiile A-F, fig. 1-6), dar incizată pe latura inferioară dreaptă, acolo unde textul pare scris în limba română (inscripția H, fig. 8), posibil chiar la o dată ulterioară, deși, comparativ, tocmai existența textului maghiar (inscripția G, fig. 7), datat tot la anul 1640, pare să indice contemporaneitatea realizării inscripțiilor în ansamblu.

Inscripțiile chirilice (fig. 1-6, 8) ale troiței din piatră din Boița sunt realizate în uncială epigrafică cu reminiscențe ale scrierii capitale.

Dacă majoritatea textelor slavo-române vechi vădesc o grafie uncială, cu o multitudine de forme ductice, multe texte epigrafice au puternice reminiscențe ale scrierii capitale, marcate îndeosebi prin îngroșarea extremităților arcurilor și hastelor, aspect detectabil și în unciala manuscriptică, motivat de o persistentă tradiție grafică. Termenul *ustav*, folosit uneori de către cercetători, alături de cel de *glavism*, nu desemnează *per se* specificitatea scrierii epigrafice cu majuscule chirilice din Țările Române, iar distincția între scrierea epigrafică și cea diplomatică nu a fost cercetată îndeajuns.[6] Cercetătorul Emil Vârtosu asimilează de altfel capitala majusculei, vorbind însă doar de existența uncialei, semiuncialei, respectiv cursivei, pentru ca apoi să arate că unciala își are originea în capitală, citându-l pe M. Prou (rotunjirea formelor capitalei). Autorul deosebește slovele caligrafice, lucrate elegant și cu grijă, de slovele cursive, lucrate rapid, specifice scrierilor utilitare, nu celor diplomatice și monumentale, astfel că slovele majuscule le atribuie pe bună dreptate titlurilor, monogramelor și inscripțiilor. Pomenește între trăsăturile definitorii ale majusculei, dincolo de slovele mari (majuscule) scrise izolat una de alta și formate din linii drepte, absența literelor suprascrise și a punctuației.[7] Dacă ultima caracteristică poate fi acceptată fără rezerve majore, fiind de altfel valabilă scrierilor epigrafice medievale și premoderne în genere, indiferent de alfabet, slovele suprascrise sunt deosebit de frecvente atât în scrierea diplomatică, cât și în cea epigrafică. De altfel, corecția cu privire la scrierea paleografică a fost adusă de multă vreme de către Damian Bogdan,[8] nu însă cu aplecare asupra scrierii epigrafice.

Scrierea crucii din piatră de la Boița este ancorată în sistemul grafic bilinear, deși existența caturilor care permit suprascrierea literelor cheie ce marchează abrevierea, precum și existența unor prelungiri ori depasante ale arcurilor prin caude (cazul lui z) ar putea trimite la sistemul grafic tetralinear / quadrilinear /cvadrilinear. Această atribuire, operată de unii paleografi, este de altfel falsă și neconcludentă.[9]

Majuscula modernă latină incizată a fost folosită în cazul textului redactat în ungurește (inscripția G, fig. 7).

Invocația grafică simbolică (†) este prezentă în ambele inscripții chirilice slave excizate, în incipit, în cazul textului din cercul rozetei, aflată la intersecția *stipes*-ului cu *patibulum* (fig. 4-5), ea desemnând deopotrivă locul unde demarează triodul Uspeniei. Semnul văleatului, bara oblică simplă cu două secante (≠), este și el prezent în cazul datării după acest sistem, unde apare și titla pentru indicarea cifrelor, în cazul milesimului, la celelalte cifre spațiul interlinear fiind distrus, astfel că nu putem decât presupune existența acesteia.

Meșterul a apelat frecvent la ligaturi (*nexus litterarum*) și scrierea în caturi, siglele de abreviere (titla / tilda) sau literele cheie fiind amplasate deasupra rândului. Așadar modalitatea utilizată pentru abrevieri este prescurtarea prin suprascriere, o caracteristică a epigrafiei și deopotrivă paleografiei slavo-române și româno-slave deja din secolul al XV-lea, alături de prescurtarea prin tildă. Aceasta din urmă, deosebit de frecventă în evul mediu în spațiul de scriere cu caractere latine și chirilice, este de altfel modalitatea preferată în epigrafia slavo-română, ea fiind conjugată cu, respectiv dublată de cea prin suprascriere.[10]

Nu trebuie neglijată existența abrevierilor prin contracție, și ele frecvente.

De notat că inscripția cercetată include în

quasitotalitatea lor sistemele grafice de abreviere specifice epigrafiei chirilice – sigla (pentru suspensie sau trunchiere – cuvântul abreviat astfel poartă o tildă / titlă[11] deasupra, cel mai frecvent *slovotitla, dobrotitla, ontitla* – c suprapus), contracția (tipul I – prima și ultima literă - ІС // ХС cu titlă, uneori prima literă și o consoana subsecventă: МѠ҃ // МР҃; tipul II – trei grafeme, cf. БЦЖ; tipul III – mai multe litere - СТ҃ТѠ), suprascrierea (abrevierea prin cat, așadar în interlinie, deși în inscripții există litere suprapuse / suprascrise și în interiorul sistemului grafic bilinear). Literele suprascrise nu indică în mod automat abrevierea, ci ele se datorează doar nevoii de economisire a spațiului epigrafic - ОЖ.

Două sisteme grafice specifice – ligatura (îmbinarea) și monograma, la care am putea adăuga un al treilea, cel prin monocondil – nu sunt în realitate forme de abreviere, decât în măsura în care economisesc spațiul scrierii din câmpul epigrafic, prin aceea că părțile morfologice ale slovelor sunt îngemănate.[12] Abrevierea prin contracție este combinată uneori cu ligatura (ДѢТО) (fig. 1, 6). Se poate observa că monograma în sine nu a fost folosită în inscripție. Acronimul ІНЦІ (*Исус Назаретски, Цар Юдейски*) este desigur apropiat abrevierii prin siglă, în ciuda faptului că sigla nu este obligatorie, iar în acest caz inexistentă. Chestiunea abrevierilor este strâns corelată cu abordarea ligaturilor și în cazul inscripției crucii de la Boița.

Unele litere sunt incluse. Caudele (cazul literei Ç) sunt prelungite sub nivelul inferior al rândului.

Scriptio continua este o trăsătură definitorie și în acest caz.

Multe litere sunt puternic deteriorate, totuși o bună parte a lor au putut fi descifrate, astfel că o mare parte a substanței textului epigrafic a putut fi recuperat.

Examinarea funcției sociale a scrierii este de asemenea importantă. După cum se știe, nu există scriere fără limbă, iar scrierea epigrafică din spațiul românesc urmează și ea necesitatea de a reflecta limba și fonetismul. În inscripțiile crucii de piatră de la Boița, apar astfel trei medii lingvistice – cel slavon, cel român și cel maghiar, după stadiul evolutiv la care se aflau înspre jumătatea secolului XVII.

Meșterul care a realizat inscripțiile chirilice a fost un desăvârșit profesionist, ceea ce se poate observa din slovele dăltuite cu mult simț artistic, după cele mai bune modele ale vremii, așa cum le aflăm la multe cruci din piatră din Țara Românească. Analogiile formale, decorative și epigrafice sunt multe, mai cu seamă cu cele din ținutul Vâlcei și din Argeș. În schimb, scrierea cu grafeme latine în limba maghiară pare să fi fost dăltuită de un meșter mai puțin priceput, posibil un ucenic provenit din atelierul epigrafic al lui Élias Nicolai care funcționa pe atunci la Sibiu.

Formularul inscripțiilor este îndatorat uzanțelor epigrafice ale troițelor din Țara Românească, de unde cel mai probabil provine și meșterul care a executat această frumoasă cruce de piatră.

Astfel, formulele stereotipe din titulus – ІНЦІ (*Исус Назаретски, Цар Юдейски*), ІС // ХС; МѠ҃ // МР҃ sunt nu doar obișnuite, ci și indispensabile în redactarea inscripțiilor de pe cruci, ele constituind minimul de la care se pot dezvolta apoi celelalte elemente ale formularului. Deși la noi unii editori le-au lăsat deoparte la editarea corpusurilor epigrafice, pe motiv că ele nu ar constitui o parte integrantă a textului inscripției propriu-zise[13], neincluderea lor înseamnă ciuntirea arbitrară a menirii și semnificațiilor profunde ale conținutului intrinsec al inscripțiilor lapidare sau de altă natură.

Textul complet al Troparului Uspeniei, respectiv Adormirii Maicii Domnului, glas 1, redat în inscripție doar cu partea de început, este:

На благословéнїи хлѣбѡвъ тропáрь, глáсъ а҃: въ рождествѣ дѣвствo сохранúла є҆сѝ, / во ѹ҆спéнїи мíра не ѡ҆ста́вила є҆сѝ, бцⷣе, / преста́вилася є҆сѝ къ живо́тѹ, / мт҃и сѡ́ши живо́тъ: / и҆ молúтвами твои́ми и҆збавля́еши ѿ смéрти дѹ́шы на́шя.[14]

În traducere:

„Întru naștere fecioria ai păzit, întru adormire lumea nu ai părăsit, Născătoare de Dumnezeu. Mutatu-te-ai la viață, fiind Maica vieții, și cu rugăciunile tale izbăvești de la moarte sufletele noastre”.

Inscripția propriu-zisă cu dedicația și amintirea donatorului este și ea redactată după tipicul obișnuit. Este invocată Sfânta Treime, hramul și rugăciunea donatorului, precum și numele acestuia, al stăpânului său și datarea după văleat. Inscripția maghiară include datarea de la anul Întrupării Domnului.

Inscripția Н (…І ОИСНИ ШИ … / … ѠБИЧѢИ …), redactată în limba română reprezintă din păcate doar un fragment păstrat din inscripția de odinioară, astfel că pot fi descifrate doar două cuvinte cheie, *oameni* și *obicei(uri*?).

Textul cu specificarea ВЪ Д(Ъ)НѢ (*în zilele*) include două accepțiuni, cea temporală, de fixare a datei, dar și cea a calității de supus a comanditarului. Textul maghiar ***FE/IEDELE(M)SE/GEBEN*** (*în timpul principatului*) poartă aceleași valențe semantice.

Importanța istorică și documentară a troiței de piatră

După cum se cunoaște, punctele de vamă aflate la hotar, pe drumul spre celelalte țări, nu erau legate administrativ de orașe. Turnu Roșu, amintit deja la 1417[15], aflat la sud de Sibiu, alături de Bran, la sud de Brașov, erau principalele puncte de vamă înspre Țara Românească. Vama *vigesima civitatis Cibiniensis* (*Zwanzigst*) era deopotrivă numele vămii de la Turnu Roșu deja în secolul al XV-lea, iar ulterior tricesima. Vama de hotar dintre Transilvania și Țara Românească de lângă Sibiu aflată la Tălmaciu a fost arendată deja din secolul al XV-lea de către regalitatea ungară Sibiului, după cum cea a Branului fusese arendată Brașovului. Astfel, documentul emis de

Ladislau V la 1453 acordă celor Șapte Scaune controlul perpetuu și irevocabil (*in perpetuum et irrevocabiliter annexerimus et eisdem septem sedibus incorporavimus*) asupra cetăților de la Tălmaciu și Lotru și Turnului Roșu, cu condiția distrugerii cetății de la Tălmaciu aflate pe atunci în ruină, cu scopul întăririi fortificațiilor.[16] Între posesiuni, este amintită Boița alături de satele Tălmăcel, Plopi, Porcești, cele două Sebeșuri și Kreuzerfeld (*castrum nostrum regale Tholmach vocatum in comitatu Albense earundem partium nostrarum Transsiluanarum situm, cum turri Weresthoron tributoque inibi exigi solito ac castro Lothorwar vocatis necnon oppido similiter Tholmach villisque et possessionibus Kystolmach, Boycza, Plopy, Porchesd, utraque Sebes ac praedio Creuczerfelth appellatis*). Donația a fost confirmată de către regele Matia Corvin la 1468.[17] Din 1583 la Tălmaciu staționau 30 de oameni înarmați, aici aflându-se așadar o adevărată garnizoană prin ordinul regelui Ștefan Báthory.[18] Ori, după cum se cunoaște, de multă vreme negustorii din Țara Românească treceau pe la Turnu Roșu și Boița înspre Sibiu. La Tălmaciu se aflau reprezentanți ai negustorilor și ai Sibiului care operau tranzacțiile comerciale și de altă natură.

Registrele de vamă constituie o bună sursă de documentare din care se pot obține informații cu privire la Boița și cei care operau aici.[19]

Personajul principal, donatorul crucii din piatră de la Boița, Stoica Grecul, așa cum este desemnat în două rânduri în inscripțiile monumentului, o dată în slavo-română și a doua oară în ungurește, poate fi asimilat negustorilor numiți frecvent în documente și registre vamale drept „greci", un termen generic pentru negustorii de confesiune ortodoxă.

Termenul în sine nu definește etnia, deoarece între cei menționați documentar aflăm români, armeni, în general creștini din Imperiul otoman sau din părțile aflate sub influența acestuia.[20] Uneori negustorii evrei au fost și ei asimilați acestei categorii.[21] Totuși documentele îi disting clar pe evrei,[22] iar în documentele emise de sibieni apar menționați diferit.[23]

În plus, negustorii „greci" erau obligați sau li se impunea prin statute speciale, deja de la 1627 și 1631, să rămână la marginea principatului, în zona de hotar (*Niederlag*), în *locum depositionis*, tocmai pentru a nu aduce daune locuitorilor orașului și mai ales negustorilor săi, respectând așadar dreptul de etapă și neavând dreptul de a vinde cu amănuntul.[24] La presiunile orașelor săsești, dieta împreună cu stările Transilvaniei vor da curs acestei politici, chiar dacă în cele din urmă ei vor fi treptat îngăduiți în orașe, inclusiv în Sibiu, unde de la jumătatea secolului al XVII-lea va funcționa o așa-zisă companie grecească. Privilegiul acordat de principele Gheorghe Rákóczi I la 8 iulie 1636, un privilegiu general referitor la comercianții greci din Transilvania, nicidecum limitat la Sibiu, emis la cererea acestora (*ex totius communitatis Graecorum ... supplicatione*) conferea acestora dreptul de a-și alege un inspector principal (*harageriu*)[25] care avea menirea de a media litigiile între ei, dar și cele survenite între negustorii aparținători comunității și „exteros etiam Graecos" care făceau concurență neloială.[26]

Demn de reținut este că negustorii greci plătitori de impozite apar menționați drept supuși ai principelui,[27] având o calitate la care și inscripțiile de pe crucea de piatră de la Boița face referire. Statutul privilegiat al acestor negustori era condiționat de plata unei taxe anuale de 2000 fl. către fisc.

Cele două condici ale companiei grecești de la Sibiu includ actul rákóczian de la 8 iulie 1636 și cel din 29 decembrie 1641. Reiese că alegerea conducătorului companiei s-a petrecut în ianuarie 1639, aceștia fiind Eustatie Plaćico din Arvanitochori, probabil sârb sau bulgar la origine, iar între jurații săi au fost aleși Duca și Stogios / Stole din Melenic, presupus bulgar sau aromân, cu această ocazie fiind desemnați și doi harageri, al căror nume nu este pomenit. Actele vor fi apoi preluate de arhiva protopopiei românești de la Sibiu.[28]

Un mandat al principelui Gheorghe Rákóczi I emis în 14 mai 1643, doar la trei ani după ridicarea troiței din piatră de la Boița, pomenește, între alții, pe Luca Grecul și Zota Grecul în calitate de însărcinați ai principelui pentru a strânge taxele de la negustorii străini.[29]

Contextul istoric al alcătuirii inscripției și al ridicării troiței de piatră este desigur definit și de politica principelui Gheorghe Rákóczi I care dorește să stabilească bune raporturi cu voievodul Țării Românești Matei Basarab, de unde cel mai probabil provine și în două rânduri epigrafic pomenitul Stoica Grecul. O scrisoare a principelui Gheorghe Rákóczi I, emisă de la Alba Iulia în 14 mai 1640, este grăitoare în acest sens:

„După ce din mila lui Dumnezeu Măria Sa Voevodul Matei, Domnul Țării Românești, s-a pus în Scaun, ne-a cercetat prin trimișii boieri și prin scrisorile sale pe noi, ca, după obiceiul bun de până acum, să ținem pace, prietenie și vecinătate cu Domnia Sa și cu toți supușii săi și să ne arătăm toată bunăvoința față de ei."[30]

În registrele vamale din 1616, 1618-1619 și cele din anii 1622-1623 sunt menționați mai mulți negustori cu numele Stoica, între care și unul din Râmnic, Stoyka vonn Remnik, la 11 decembrie 1616, apoi la 2 aprilie, 22 aprilie, 11 octombrie și 24 decembrie 1618 și din nou la 23 aprilie și 30 iulie 1622. Un alt Stoyka din Greblești este amintit la 23 aprilie 1622.[31] Nu apare totuși în aceste însemnări denominativul „grec", iar de date ulterioare nu dispunem, astfel că probabil niciunul dintre cei menționați documentar nu este identic cu donatorul crucii de la Boița. Oricum, numele era des întâlnit în rândul negustorilor din Țara Românească. „Grecul" în documentele muntene referitoare la negustorii greci sau asimilați acestora sunt numeroase.[32]

Personajul principal, donatorul crucii din piatră de la Boița, Stoica Grecul, așa cum este desemnat în două rânduri în inscripțiile monumentului, o dată în slavo-

română și a doua oară în ungurește, poate fi asimilat negustorilor numiți frecvent în documente și registre vamale drept „greci", un termen generic pentru negustorii de confesiune ortodoxă. Termenul în sine nu definește etnia, deoarece între cei menționați documentar aflăm români, armeni, în general creștini din Imperiul otoman sau din părțile aflate sub influența acestuia. Negustorii greci plătitori de impozite apar menționați drept supuși ai principelui, având o calitate la care și inscripțiile de pe crucea de piatră de la Boița face referire.

Deși nu există o menționare documentară expresă, putem presupune că donatorul troiței din Boița ar fi avut un statut asemănător și se prea poate să fi îndeplinit funcția de a strânge taxele negustorilor destinate fiscului, de *harager*. Nu putem însă exclude ipoteza ca el să fi făcut parte din rândul negustorilor aflați în afara societăților negustorești (*tarsasagokon kivul levö görögök*), acuzați în mai multe rânduri că dădeau cadouri juzilor și funcționarilor pentru a-și asigura protecția (ajandekozvan oltalmaztattak magokot).[33] În acest context, inscripția crucii datată în două rânduri la 1640 îl pune pe menționatul Stoica Grecul în lumina unui personaj potent în calitate de om al principelui.

Note:

1. Mulțumesc și pe această cale dr. Adrian Stoia pentru schimbul rodnic de opinii și colaborarea în aflarea surselor bibliografice cu privire la crucea de piatră din Boița, precum și dr. Ana Dumitran, Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia, pentru solicitudine și informații de natură științifică și bibliografice.
2. Paulin Popescu, „Cruci memoriale în București", *Biserica Ortodoxă Română*, nr.11-12 (an. LXXVII, 1960) 1078-1114.
3. Vezi pe larg studiul lui Adrian Stoia, „Troițele din Mărginimea Sibiului, cu o privire specială asupra crucii din piatră de la Boița" în acest *Studia Universitatis Cibiniensis Series Historica*, în curs de apariție (2017).
4. Nicolae Sabău, „Troița de piatră de la Merghindeal (sec. al XVII-lea)", în *AIIA Cluj-Napoca*, XXVI (Cluj-Napoca, 1983-1984), 362.
5. () pentru întregirea cuvintelor abreviate, [] pentru întregirea literelor șterse sau indescifrabile, / pentru indicarea sfârșitului rândului real al inscripției, inclusiv în cazul inscripțiilor în chenar unde marchează colțurile, // pentru întreruperea textului inscripției prin elemente decorative sau trecerea textului inscripției într-un alt câmp, < > parantezele unghiulare indică locurile lăsate intenționat anepigrafe, îndeobște pentru data morții. Majusculele și minusculele sunt redate ca atare, semnele de despărțire prin punct median.
6. Damian Bogdan, *Paleografia româno-slavă. Tratat și album*, (București: Direcția Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România, 1978), 24, 148, 192.
7. Emil Vîrtosu, *Paleografia româno-chirilică*, (București: Editura științifică, 1968), 38.
8. Damian Bogdan, *Paleografia româno-slavă*, 27.
9. cf. Damian Bogdan, *Paleografia româno-slavă*, 27; Emil Vârtosu, *Paleografia româno-chirilică*, 39.
10. Damian Bogdan, *Paleografia româno-slavă*, 13-14; Robert Marichal, „Paléographie et épigraphie latine", în: *Actes du deuxième Congrès international d'épigraphie grecque et latine, Paris 1952* (Paris, 1953), 186.
11. Emil Vârtosu, *Paleografia româno-chirilică,* 132-135 preferă termenul de *titlă*.
12. V. Damian Bogdan, *Paleografia româno-slavă*, 257sqq. include ultimele două sisteme tot în cele pertinente abrevierilor.
13. V. *Inscripțiile medievale ale României, Orașul București*, vol. I, *1395-1800*, (ed. Elian, Alexandru; Bălan, Constantin; Chircă, Haralambie; Diaconescu, Olimpia), (București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1965) 39 și passim. – Constantin Bălan, *Inscripții medievale și din epoca modernă a României. Județul istoric Argeș (sec. XIV-1848), cu o introducere, indicații bibliografice, repertoriu cronologic, note explicative, anexe și indici* (București: Editura Academiei Române, 1994), passim. – Constantin Bălan (coord.), Haralambie Chircă, Olimpia Diaconescu, *Inscripții medievale și din epoca modernă a României. Județul istoric Vâlcea (sec. XIV-1848),* (București: Editura Academiei Române, 2005), passim, dar și multe inscripții publicate în vechea serie a *BCMI* (ex. Victor Brătulescu, nr. XXXIII, anul 1940).
14. Conform *Праздничная Минея*, f. 822 (Тексты приводятся по изданию: Минея Праздничная. — Донской монастырь, Издательский отдел Московской Патриархии, Москва, 1993. — Репринтное воспроизведение издания 1914 г.): „В рождестве́ де́вство сохрани́ла еси́, во успе́нии ми́ра не оста́вила еси́, Богоро́дице; престо́вилася еси́ к живоу́, Ма́ти су́щи Живота́, и моли́твами Твои́ми избавля́еши от сме́рти ду́ши на́ша." cf. Богослужебные книги на церковно-славянском языке. Праздничная Минея. Месяца августа в 15 день. - http://liturgy.ru/books_sl/mineapr?page=822.
15. Monica Vlaicu et al. (ed.), *Handel und Gewerbe in Hermannstadt und in den Sieben Stühlen (1242-1579),* (Sibiu: Hora, 2003), 115sq., doc. 40; Mária Pakucs–Willcocks, *Sibiu – Hermannstadt. Oriental Trade in sixtienth centyry Transylvania*, (Köln-Weimar-Wien: Böhlau Verlag, 2007) 24.
16. Friedrich Zimmermann, Carl Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* (în continuare: *UB*), vol. V (1438-1475), von Gustav Gündisch, (București: 1975), nrr. 2812, 2818 și 2829. Cf. interpretarea documentului la Ilarion Pușcariu et al., *Contribuțiuni istorice privitoare la trecutul românilor de pe Pământul crăiesc* (Sibiu, 1913), LXXXVIIIsq.
17. *UB*, vol. VI, nr. 3650: „*Et insuper in omnibus vestris iuribus, iuridictionibus, libertatibus, consuetudinibus et gratiarum praerogativis ac castro Tholmach eiusque pertinentiis a divis regibus Hungariae nostris scilicet praedecessoribus, sive per maiores vestros, sive per vos acceptis et acquisitis conservabimus, omnia etiam privilegia ipsorum regum super illis libertatibus*

confirmabimus, decrevimus postremo, quod literae nostrae in contrarium libertatis, consuetudinis et iuridictionis vestrae, praecipue vero in facto alienationis villarum sive terrarum in sedibus illis habitarum ad vos portarentur, nullius sint vigoris et firmitatis, vobis etiam super non observatione earum maxime interim quosque nos superinde doceretis, non imputabimus modo aliquali. Salvis tamen iuribus alienis et dispositionibus nostris anno praeterito inter Transsiluanenses factis."

18. Wilhelm Schmidt, „Der rothe Turm", *Transilvania, Wochenschrift für siebenburgische Landeskunde, Literatur und Landeskultur*, III, (Sibiu: 1863) 137sq.; Mária Pakucs–Willcocks, *Sibiu – Hermannstadt*, 24.

19. Mária Pakucs–Willcocks, *Sibiu – Hermannstadt*, 17sqq.

20. Nicolae Iorga, „Despre compania Grecilor Sibiiului", în: *Scrisori și inscripții ardelene și maramureșene*, I, *Scrisori din arhiva grecilor din Sibiu, din arhiva protopopiei neunite a Făgărașului și din alte locuri,* (București: Atelierele Grafice SOCEC, 1906), V: „străini, supuși turci de limbi deosebite și, cu toată această deosebire de limbă, «negustori greci»".

21. Mária Pakucs–Willcocks, „Negoț și negustori în comerțul oriental al Transilvaniei în secolul al XVI-lea. Câteva observații privind «negustorii greci»", în *Negustorimea în Țările Române între Societas Mercatorum și individualitatea mercantilă, în secolele XVI-XVIII* (ed. Cristian Luca, Galați: Galați University Press, 2009) 14.

22. cf. corpusul *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească (DRH)*, passim.

23. cf. Friedrich Schuler von Libloy, *Merkwürdige Municipal-Constitutionen der Siebenbürger Szekler und Sachsen* (Hermannstadt: Th. Steinhaußen Verlag, 1862), 90sqq.

24. Friedrich Schuler von Libloy, *Merkwürdige Municipal-Constitutionen der Siebenbürger Szekler und Sachsen*, 90 cu referire la statutul sibienilor din 1631; „die Griechen und andere Leut und Nationes durch den rothen Thurm mit Wahren oder Gütter hereinkommen *ad locum depositionis* oder auf die Niederlag..."

25. Termen de origine turcă, folosit în epocă, provenit de la *haraci*.

26. Nicolae Iorga, „Despre compania Grecilor Sibiiului", I, 1906, p. IIIsqq.; Teodor Bodogae, „Le privilège commercial accordé en 1636 par G. Rákóczy aux marchands grecs de Sibiu", în *Revue roumaine d'histoire*, XI, (București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1972), 651–653; Mária Pakucs–Willcocks, „«Credincioșii noștri supuși de națiune greacă»: Principii Transilvaniei și negustorii greci", în: *Revista istorică*, tom XXV, nr.1-2, (București: Editura Academiei Române, 2014), 91-100; Mária Pakucs–Willcocks, „«Als Kaufleute mit solchen Wahren umbzugehn jhrer Proffesion ist». Negustori greci la Sibiu în 1694", în: *Revista istorică*, XXIII, nr. 1-2, (București: Editura Academiei Române, 2012), 89-90.

27. Mária Pakucs–Willcocks, „Negustori din Imperiul otoman în comerțul Sibiului 1614-1623", în *Studii și Materiale de Istorie Medie*, XXX, (București: Institutul de Istorie Nicolae Iorga, 2012) 193; Eadem, „«Credincioșii noștri supuși de națiune greacă»: Principii Transilvaniei și negustorii greci", în: *Revista istorică*, XXV, nr.1-2, (București: Editura Academiei Române, 2014), 98.

28. Nicolae Iorga, „Despre compania Grecilor Sibiiului", VI; Cf. și Despoina Tsourka-Papastathis, „The decline of the Greek «Companies» in Transylvania: An Aspect of Habsburg Economic Policies in the Black Sea and the Mediterranean", in:.Ap. Vakalopoulos - C. Svolopoulos - B. Kiraly, *Southeast European Maritime Commerce and naval Policies from the mid-eighteenth century to 1914. Proceedings of the XVIIth Conference on War and Society in East Central Europe, Thessaloniki 6-8 June 1985* (Colorado: Social Sciences Monographs, 1988), 213-218.

29. Mária Pakucs–Willcocks, „«Credincioșii noștri supuși de națiune greacă»: Principii Transilvaniei și negustorii greci", 93.

30. Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor, IV, Legăturile Principatelor române cu Ardealul de la 1601 la 1699*, București, 1902, p. 217, nr. LVII). Scrisoarea este urmată și de as*secutoria universorum statuum et ordinum Trium Nationum regni Transilvaniae et partium*, emisă la aceeași dată (*ibidem*, nr. LVIII).

31. Magistratul orașului și Scaunului Sibiu, *Registre de vigesima*, nr. 46 (1618-1623) și nr. 47 (1622-1623). Mulțumesc pe această cale dr. cercetător Julia Derzsi (ICSU Sibiu) pentru discuțiile fructuoase și comentariile sale asupra acestor chestiuni. Cf. și Mária Pakucs–Willcocks, „Negustori din Imperiul otoman în comerțul Sibiului 1614-1623", în *Studii și Materiale de Istorie Medie*, XXX, 2012, pp. 200-208.

32. *DRH*, B, 11, nr. 25, 43, 167, 242.

33. Astfel în mandatul regal de la 2 ianuarie 1653, cf. Mária Pakucs–Willcocks, „<Credincioșii noștri supuși de națiune greacă>: Principii Transilvaniei și negustorii greci", 96.

Bibliography:

Bălan, Constantin. *Inscripții medievale și din epoca modernă a României. Județul istoric Argeș (sec. XIV-1848), cu o introducere, indicații bibliografice, repertoriu cronologic, note explicative, anexe și indici / Medieval and early modern inscriptions from Roumania. The Historical County Argeș (14th c. -1848) with an introduction, bibliography, chronological repertory, explicatory notes, annexes and indices* (București: Editura Academiei Române, 1994), 645 p.

Bălan, Constantin (coord.); Haralambie Chircă; Olimpia Diaconescu. *Inscripții medievale și din epoca modernă a României. Județul istoric Vâlcea (sec. XIV-1848) / Medieval and early modern inscriptions from Romania. The Historical County Vâlcea (14th c. -1848),* (București: Editura Academiei Române, 2005), XXXVI, 1348 p.

Bodogae, Teodor. „Le privilège commercial accordé en 1636 par G. Rákóczy aux marchands grecs de Sibiu" / *The commercial privilege granted by G. Rákóczy to the Greek merchants from Sibiu in 1636*, în *Revue roumaine d'histoire*, XI, (București: Editura Academiei Republicii

Socialiste România, 1972), pp. 647–653.
Bogdan, Damian. *Paleografia româno-slavă. Tratat și album / The Romanian-Slavonic Palaeography. Treatise and album.* (București: Direcția Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România, 1978), 391p., 100 p. ilustrații.
Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Sibiu, Fond *Magistratul orașului și Scaunului Sibiu, Registre de vigesima*, nr. 46 (1618-1623) și nr. 47 (1622-1623).
Inscripțiile medievale ale României, Orașul București, vol. I, *1395-1800 / The medieval Inscriptions of Romania. The City of Bucharest, vol I, 1395-1800*, (ed. Elian, Alexandru; Bălan, Constantin; Chircă, Haralambie; Diaconescu, Olimpia), (București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1965), 934 p..
Iorga, Nicolae. *Studii și documente cu privire la istoria românilor, IV, Legăturile Principatelor romîne cu Ardealul de la 1601 la 1699 / Studies and documents concerning the History of the Roumanians, IV, The Connections of the Roumanian Principalities to Transylvania between 1601 and 1699*, București, 1902, CCCXIX, 345 p.
Iorga, Nicolae. „Despre compania Grecilor Sibiiului", în: *Scrisori și inscripții ardelene și maramureșene*, I, *Scrisori din arhiva grecilor din Sibiu, din arhiva protopopiei neunite a Făgărașului și din alte locuri / About the Greek Company in Sibiu, in: Letters and inscriptions from Transylvania and Maramureș, I, Letters from the Greek Archive in Sibiu,* (București: Atelierele Grafice SOCEC, 1906), LXVII, 303 p.
Marichal Robert. „Paléographie et épigraphie latine" / *Latin palaeography and epigraphy*, în: *Actes du deuxième Congrès international d'épigraphie grecque et latine,* (Paris, 1953), pp. 180-192.
Pakucs–Willcocks, Mária. *Sibiu – Hermannstadt. Oriental Trade in sixtienth centyry Transylvania*, (Köln-Weimar-Wien: Böhlau Verlag, 2007), 221 p.
Pakucs–Willcocks, Mária. „Negoț și negustori în comerțul oriental al Transilvaniei în secolul al XVI-lea. Câteva observații privind «negustorii greci»", în *Negustorimea în Țările Române între Societas Mercatorum și individualitatea mercantilă, în secolele XVI-XVIII / Commerce and traders in the oriental trade from Transylvania in the 16th c. Some observations regarding the „Greek merchants"*, in: *Tradesmen in the Roumanian Principalities between Societas Mercatorum nad mercantile individuality.* (ed. Cristian Luca, Galați: Galați University Press, 2009), pp. 13-31.
Pakucs–Willcocks, Mária. „«Credincioșii noștri supuși de națiune greacă»: Principii Transilvaniei și negustorii greci" / *Our Greek nation subjects, The Transylvanian Princes and the Greek merchants*, în: *Revista istorică*, tom XXV, nr.1-2, (București: Editura Academiei Române, 2014), pp. 91-100;
Pakucs–Willcocks, Mária. „«Als Kaufleute mit solchen Wahren umbzugehn jhrer Proffesion ist». Negustori greci la Sibiu în 1694" / *Greek merchants in Sibiu in the year 1694*, în: *Revista istorică*, XXIII, nr. 1-2, (București: Editura Academiei Române, 2012), pp. 85-94.
Pakucs–Willcocks, Mária. „Negustori din Imperiul otoman în comerțul Sibiului 1614-1623" / *Merchants in the Ottoman Empire in the Trade of Sibiu*, în *Studii și Materiale de Istorie Medie*, XXX, (București: Institutul de Istorie Nicolae Iorga, 2012) pp. 181-212.
Popescu, Paulin. „Cruci memoriale în București" / *Memorial Crosses in Bucharest*, in: *Biserica Ortodoxă Română*, nr.11-12 (an. LXXVII, 1960) 1078-1114.
Праздничная Минея - Тексты приводятся по изданию: Минея Праздничная. — Донской монастырь, Издательский отдел Московской Патриархии, Москва, 1993. — Репринтное воспроизведение издания 1914 г. - http://liturgy.ru/books_sl/mineapr?page=822.
Pușcariu, Ion et al., *Contribuțiuni istorice privitoare la trecutul românilor de pe Pământul crăiesc / Historical contributions concerning the past of the Roumanians on the royal domain* (Sibiu, 1913), CIV, 348 p.
Sabău, Nicolae. „Troița de piatră de la Merghindeal (sec. al XVII-lea)" / *The Trinity Cross in Merghindeal (18th c.)*, în *AIIA Cluj-Napoca*, XXVI (Cluj-Napoca, 1983-1984), pp. 359-368.
Schmidt, Wilhelm. „Der rothe Turm", *Transilvania, Wochenschrift für siebenburgische Landeskunde, Literatur und Landeskultur*, III, (Sibiu: 1863) pp. 129-144.
Stoia, Adrian. „Troițele din Mărginimea Sibiului, cu o privire specială asupra crucii din piatră de la Boița" / *The Trinity Crosses near Sibiu, with special regard to the stone cross in Boița*, în *Studia Universitatis Cibiniensis Series Historica*, în curs de apariție (2017).
Schuler von Libloy, Friedrich. *Merkwürdige Municipal-Constitutionen der Siebenbürger Szekler und Sachsen* (Hermannstadt: Th. Steinhaußen Verlag, 1862), 187 p..
Tsourka-Papastathis, Despoina, „The decline of the Greek «Companies» in Transylvania: An Aspect of Habsburg Economic Policies in the Black Sea and the Mediterranean", in:.Ap. Vakalopoulos - C. Svolopoulos - B. Kiraly, *Southeast European Maritime Commerce and naval Policies from the mid-eighteenth century to 1914. Proceedings of the XVIIth Conference on War and Society in East Central Europe, Thessaloniki 6-8 June 1985* (Colorado: Social Sciences Monographs, 1988), 213-218.
Vîrtosu, Emil. *Paleografia româno-chirilică / The Romanian-Cyrillic Palaeography*, (București: Editura științifică, 1968), 346 p., 41 facsimile.
Vlaicu, Monica et al. (ed.). *Handel und Gewerbe in Hermannstadt und in den Sieben Stühlen (1242-1579),* (Sibiu: Hora, 2003), 580 p.
Zimmermann, Friedrich; Werner Carl. *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* (în continuare: *UB*), vol. V (1438-1475), von Gustav Gündisch, (București: 1975).